

sokfelé nyitott, mindig több rétegből építkező művészetből a jelen könyvtől eltérő értékeket és jelentéseket hoz felszínre.

A könyv Nagy József művészetének megközelítése mellett a művész életrajzának adatait tartalmazza, műveinek repertoárját, a róla szóló irodalom, díjainak és filmjeinek jegyzékét, valamint alakjainak és motívumainak felsorolását közli. Ezenkívül, sajnos, nem túl jó minőségű képeket Nagy József darabjaiból, valamint válogatást a művész rajzaiból és installációiból. Teljes képet nyújt tehát a művésztől meg művészetéről, kiegyensúlyozottan, a megértő odafigyelés el nem vitatható jeleivel.

Losoncz Alpár

A nemzeteszme dinamikája

Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok*. Osiris, Budapest, 2007

Gyurgyák János a magyarországi zsidók történetének monumentális feldolgozása után a magyar nemzeteszme és nacionalizmus értelmezése felé fordult. Újabb, hatalmas könyvében (a jegyzetekkel együtt közel hétszáz oldalt tesz ki) hét fejezetben foglalja össze vállalt témáját, amely, mondani sem kell, hallatlan munkabírást igényelt. Az olvasó mindenekelőtt szerteágazó összefüggérendszerrel, szétrajzó mozzanatokkal találkozik e lebilincselő könyv olvasása során, amelyet a magyar nemzet eszmei önértelmezése vezérel. Gyurgyák János vállalkozása arra hív fel bennünket, hogy a friss jelszavaktól és beszédfordulatoktól vissza kell térni a magyar nemzeteszme tisztázatlan alapkérdéseihez. E kérdések tisztázatlansága ugyanis szorosan összefügg a jelenkori társadalmi állapottal, amelyet, ahogy ez a könyv hetedik fejezetében, lényegében az epilógusban kiderül, a szerző hangsúlyozottan negatívan ítél meg. A könyv címe, e sajátos passzívum-szerkezet, pontosan erre utal, a szerző nemcsak a történelmileg létrejött eszméket helyezi górcső alá, hanem a jelenkor, igaz rövidre szabott, diagnózisát is elkészíti. Ez a kritika nem kívülről való, hanem önkritika.

Műfaját illetően eszmetörténet-fűzér, eszmék létrejötté és gyűródése a könyv. Különböző eszmei beállítottságú szerzőket tömörít egybe, miközben ott a közös nevező, mégpedig a nemzeti eszmerendszer tolmácsolása. A

könyv nélkülözhetetlen, és azok a vállalkozások, amelyek a magyar nemzet-eszmével foglalkoznak, nem mellőzhetik e könyvet az elkövetkezőkben.

Nemzetről írni roppant kockázatos. A félreértés és félremagyarázás esélye szinte adott. A nacionalizmust emlegetni még kockázatosabb. Magyar nacionalizmus? A mi régióinkban a nacionalizmus nehezen különböztethető meg a sovinizmustól, nemegyszer a nacionalizmus a kizárólagosság, azaz egyfajta patológia szálláscsinálójaként tűnik fel. Ami viszont ellentétben van a nyugati típusú tudományossággal, amely a nacionalizmus alatt habitualizációs gyakorlatok és eszmei vonatkozások nyalábját érti, és amely a nemzetépítésen fáradozik. A nemzet egyszerre *van* és egyszerre viseli magán valamilyen *imperativusok* jelenlétét. Van, hiszen a történelem topográfija ott van az utcákon, a köztereken, a nemzeti terekben és időszakokban. A nemzet tagjai folytonosan felismerik magukat e terekben, és kölcsönösen afirmálják hovatartozásukat. A nemzet ugyanakkor folytonosan létesül, vagy régi szóval élve: *leend*. Hiszen a hangadó társadalmi rétegek, elitek elmondják, hogy milyennek kell lennie szerintük a nemzetnek, nyilvánossá teszik elégedetlenségüket és hiányérzeteiket a nemzet kapcsán. Mindez azt eredményezi, hogy a nemzet *tevőleges* valóság, hiábavalóan soroljuk fel tárgyilag rögzített kritériumok segítségével, hogy mi a nemzet, valami mindig kimarad, kisiklik.

A nemzet tagjai önmagukat határozzák meg, hovatartozásuknak önmaguk szabnak formát. Ezért nem helyes úgy kérdezni, hogy „*mi*” a magyar, hanem „*ki*” a magyar? Gyurgyák könyvének fontos mozzanata, hogy nem a régi típusú, szubsztancialista nemzetértelmezést alkalmazza, hanem a nemzetet, jelesül, a magyar nemzetet, mint *tevőleges*-folyamatszerű valóságot említi. Vagyis, nem a mitológia kódéba vezet bennünket, hanem a történelmiesülő dinamika közébe terel. Nem mítoszokat, hanem tisztánlátást igényel.

Először iskolásan összefoglalom a fejezetek mondanivalóját, majd arra vállalkozom, hogy kifejtsem kritikai nézeteimet a könyvről. Az első fejezet a liberális nacionalizmus kialakulását veszi figyelembe. Hallatlanul fontos e fejezet, hiszen a liberális nacionalizmus magyarországi létezése összhangban volt a kortárs európai fejleményekkel. A magyar XIX. századi nacionalizmus konvergált az akkori, különösképpen angol nacionalizmusfelfogással. Ráadásul, szó sem lehet arról, hogy valamilyen antikvárius érdekek vezérelné az olvasót akkor, amikor hangsúlyozza e fejezet fontosságát. Hiszen a liberális nacionalizmus korunkban is jeles követőkre talált. Will Kymlicka a kortárs multikulturalizmus jeles képviselője például az európai multikulturalitás átfogó rendezését egy liberális-nacionalista modell mentén gondolta el, akármennyire is szokatlanok tűnik ez az első pillanatban. Természetesen a liberális nacionalizmus elméleti problémaköteg is, és Gyurgyák történelmi leírásaiból nagyon sok matéria használható ebben a távlatban is. Mennyire

lehet nyitott a nacionalizmus, hogy ezt az első pillanatban furcsának tűnő kérdést tegyem fel? Kossuth, Vörösmarty, Berzsenyi, Széchenyi és a többiek állásfoglalásait részletesen követhetjük e fejezetben. Hadd említsem, hogy Gyurgyák János vonalvezetésének számomra élvezetes mozzanata mindig akkor bukkan fel, amikor a szerző elhagyja a semleges értelmező szerepét, és világosan, egyértelműen állást foglal. Állásfoglalásai ugyanis tanulságosak, nem önkényesek, hanem az általa következetesen képviselt liberális-konzervativizmus értékeit vallják. Erre jó példa a politikai nemzetállam gondolatának taglalása, és ama kritikai szempontokat is felvonultató rész, amely a „nemzetállam illuzionistái” címet viseli. Milyen illúziók révén lehetett képviselni a politikai nemzet fogalmát Magyarországon a XIX. században? Ez a kérdés veleje. Nem tűnik számomra véletlennek, hogy ezen első fejezet a leghosszabb a könyvben.

A második rész a polgári radikálisok és urbánusok nemzetfelfogását mutatja be. Ha van intellektuális aknamező, akkor ez a téma köztudomásúan az. Hiszen szenvedélyes *pró* és *kontra* álláspontok sokasága adódik a kérdéskör kapcsán. A polgári felfogást a tudós-szociológus-jogász Jászi Oszkár és a váteszien zseniális költő, Ady Endre formálta meg. Aztán ott van a Huszadik Század, a Nyugat, amelyek ostorozzák a magyar provincializmust, a fennhéjázást, a feudál-kapitalista magatartást, az operett-politizálást, a tragikus önelégültséget. Gyurgyák végigkíséri, hogy e nemzetfelfogás milyen módon ütközik a történelem sodrásával (1919, például), egyetlen nehéz kérdést sem kerül ki, megmagyarázza, hogy Magyarországon miért voltak olyan népszerűtlenek a polgári radikálisok, miért gondolták ugyanők, hogy Magyarországot csak a szocializmus mentheti meg, vagy, hogy milyen illúziókkal rendelkeztek e nézetrendszer képviselői, és szól a magyarság és a zsidóság viszonylatáról is, amely, ahogy mondtuk feljebb, Gyurgyák korábbi könyvének témája. Noha e fejezet jóval kisebb részt foglal el a könyvben az előzőhöz képest, aligha állítható, hogy kevésbé fontos lenne.

A harmadik rész a magyar fajvédelemmel foglalkozik. Gyurgyák eljárásának fontos karakterisztikuma, hogy maximális filológiai akribiát kíván tanúsítani. Nem tekint el a különféle fajvédők bemutatásától, noha manapság már a pusztá idézésüket is politikailag inkorrektnek szokás minősíteni. Azt kívánom mondani, hogy Gyurgyák János olyan szerzőket is figyelemben részesít, akiket mások etnocentrikus örülteknek neveznek, és félredobnak. Noha az utóbbi időben örvendetesen módosult a tudásunk a magyar szélső-jobboldal kapcsán, aligha mondhatom, hogy e fejezet pusztán csak ismétlése volna a már máshol elmondottaknak. Gyurgyák lajstromoz, hiányosságokat állapít meg a feldolgozásokban, hasznos útmutatással szolgál. Hadd említsek néhány nevet e fejezet szereplői közül: Milotay István, Sértő Kálmán, Málnási Ödön, Szálasi Ferenc...

A következő fejezet szintén terjedelmesebb: a konzervatív nemzetfelfogásokat gyűjti itt egybe a szerző. E fejezet főhőse mindenképpen Szekfű Gyula, aki könyveiben valóban példászerűen formálta meg a konzervatív magyar nemzetképet. Szekfűhöz több ízben is visszatér a szerző, nem véletlen, hogy a fejezet vége is Szekfű állásfoglalásait, megértő történelemszemléletét tükrözi. Nyugodtan mondhatjuk, hogy még ha másokkal foglalkozik Gyurgyák (Bethlen Istvánnal és történelemképével), akkor is Szekfű Gyula kerül előtérbe. A Németh László által kifejtetteket is Szekfű kapcsán helyezi homlokterébe.

Az ötödik fejezet a népiek nemzetfelfogásával foglalkozik. Érdekes, hogy Gyurgyák nem azt a megoldást választotta, amely várható lett volna, nevezetesen, hogy az ismert urbánus/népi vita folytán a népieket az urbánusok nemzetfelfogása után iktatja be könyvébe. Nem így történt, és ezzel Gyurgyák kitért a szokványos vitaértelmezés csapdája elől. Bibó, Németh László, Illyés Gyula, Erdei Ferenc és mások eszméinek bemutatása fémjelzi e részt.

Végül a szocialista, ha úgy tetszik, baloldali nemzeteszmék bemutatására kerül sor. Úgy tűnik, hogy ez a fejezet számíthat leginkább arra, hogy mítoszromboló legyen. Hiszen ismerve a bevett szokásokat, rögzült mítoszokat, miszerint a kommunisták, szociáldemokraták internacionalizmusa és kozmopolitizmusa nemzettagadó lett volna, itt arra lehetett számítani, hogy olyan szerzők kerülnek elébünk, akik a lehető legnagyobb távolságból beszélnek a nemzetről. Ezzel szemben a fejezet másfajta képpel szolgál, mondhatni, hogy olyan árnyalt képet nyújt a baloldali nemzetkonceptiókról, amely sokakat meglephet.

A nemzetről nem lehet kívülről gondolkodni, mondják. Valamilyen módon mindenki éli saját nemzetét. Így van ez akkor is, ha a nacionalizmus általános vonásait elemezzük, vagy ha a nemzeti eszmerendszer dinamikáját, vagy a múltat tesszük tárgyá, mint Gyurgyák János. A nemzet egyszerre, hogy úgy fejezzem ki magam, szubjektív és társadalmi valóság, azaz a nemzet kapcsán sajátos cserefolyamatok tanúi vagyunk, amelyek a szubjektív és a transzszubjektív aspektusok között mennek végbe. Ez magyarázza Gyurgyák János, ahogy mondtam, rövid, de igen kritikus diagnózisát a jelenlegi magyar állapotokról. A diagnózis nem említ neveket, de olyannyira suggesztív és explicit, hogy aligha lehet kétségünk, kikről lehet szó, nevezetesen, a politikai szintér ismert személyiségeiről. Nem a diagnózis helytállóságát vitatom. Hanem azt az aránytalanságot említem, amely ezáltal lopózik be a könyvbe. Számomra az is kérdés, hogy milyen módon lehet egy eszmetörténeti könyv kereteiben elhelyezni egy ilyen kortárs viszonylatokat érintő látteleletet. Viszont látni kell, hiszen a könyv címe is ezt sugallja, hogy a szerző különös fontossággal ruházta fel az epilógust, azaz a könyv utolsó fejezetét. Márpedig a könyvet legalább úgy olvassuk a vége, mint az eleje felől, noha

még pontosabb lenne, ha azt mondjuk, hogy a nem-lineáris olvasataink a jellemzőek, amelyek különféle pontok távlatából bomlanak ki. Egy ily negatív ítélet, amilyen Gyurgyáké, és amely a jelent sújtja, sokkal gondosabb, körültekintőbb analízist érdemelne. Például, a könyv szerkezete alapján nem világos, hogy a jelenkor negatív folyamányai vajon a múltra vonatkozó adósság részei, a múltra vonatkozó tús-állapotunk, vagy az „elfajzott” jelen gyümölcseit jelentik-e? Az eszmerendszerek kialakulása mindig bonyolult folyamat, nem mindig válnak általánossá és uralkodóvá az eszmerendszerek. Különböző időkben különböző tényezők kerülnek előtérbe történetük során. Az, amit ma elsődlegesnek tartunk, csak a dinamika révén és annak végén lett azzá, ami. Marad a kérdésem a könyvvel kapcsolatban: a múlt viszontagságai vagy a jelenkor bomlástendenciái determinálnak-e bennünket?

Vitkozhatunk arról, hogy a nemzetben való meggyökerezettség és benne állás milyen természetű, és milyenek a hatóságai. Különféle politikai ideológiák sarjadnak e tényből. Hozzáteszem, hogy e vitkozás egyáltalán nem alkalmi természetű. A nemzet értelmezései folytonosan egymásnak ütköznek, és minthogy a nemzet értelmezési valóság, a nemzet polemológiai természetű. Így van ez már a kezdet kezdetén a nemzeti egység létrejötté kapcsán. Nincs nemzeti egység sebhelyek, forradások nélkül. Nincs olyan nemzet kerek e világon, amely a kezdeti, alapító erőszak nélkül alakult volna ki. Renan híres okfejtésére kell itt emlékeznünk: a feledés (Renan hozzáteszi: a történelmi tévedés) a nemzet létrejöttének konstitutív tényezője. A nemzet a közös mű (állandó plebiszcit, akarjuk-e a nemzetet?) és sors kötelekeiből tevődik össze, ám mit feltételez e közösség? A nemzeti együttlét és társi-asság felejtést, méghozzá *közös* felejtést igényel, a nemzet kommunális terei a felejtés topografikus jeleinek kivetülései. Renan a XIX. század hetvenes éveiben, természetesen, a francia történelemből meríti példáját (Szent Bertalan éjszakájának kívánatos, hovatovább, teremtő erejű felejtésére utal), ám itt nem egyedi példáról, hanem az alapító erőszak kapcsán kibomló emlékezet/feledés sokkalta általánosabb problematikumáról van szó. Renan nem burkolja valamilyen metafizikai ködfelhőbe a nemzet létrejöttét, ellenkezőleg, kontingens fejleménynek tekinti. Ez a mérvadó tény. Ám a nemzet reprodukciója a történelmi különbség felejtését követeli. Mindezt azért hangsúlyozom, mert vitatni szeretném azt a tendenciát, amelyet kitapintani vélek e könyvben, és amely lamentál a nemzeti egység elvesztése okán. Minthogy a nemzetet az értelmezések hálójába vetettnek látom, a kérdés az, hogy milyen módon megy végbe a konfliktusok szabályozása? Ha a magyar nemzet kapcsán helyet adunk a lamentációnak (és szerintem is van helye ennek), akkor elsősorban arról az intézményes-politikai rendről, intézményes meghatározottságról kell gondolkodnunk, amelyek teret adnak a konfliktuózus értelmezések áramlásának és ütközésének.

Azt, ami e könyvben napirendre került, aligha lehet rendszerként kifejezni. Van itt ugyanis egy feszültség, amelyet még szóba kell hoznom. Emlékezzünk: a könyvben a magyar nemzeteszme és nacionalizmus viszonylatát ígérte a szerző. Ugyanakkor, ahogy maga is mondta, nem írhatta meg a nacionalizmus történetét, hiszen az nemcsak az eszmetörténet zárt kereteiben, hanem a történelem szabadterén végrehajtott cselekvési módozatokat is figyelembe veszi. Azaz, tudatosítani kell az *eszmetörténet* és a *nacionalizmus* közötti szinte kibékíthetetlen feszültséget.

Átfogó magyar eszmetörténetet írni, ez kétségkívül azt jelenti, hogy a szerző tekintetének mindenre ki kell terjednie. Ezzel pedig azt kockáztatja, hogy sok helyütt csak felületi munkát végez, és eltekint a mélyfuratok megvalósításától. Amikor ezt mondom, akkor mégis nyitott kapukat döngöztök. Hiszen maga Gyurgyák János volt az, aki könyvének szegedi bemutatóján említette könyvének e gyengeségét. Választani kellett: vagy az átfogó hozzáállás, vagy a helyenkénti mélyelemzés, ám az átfogó jelleg rovására. Gyurgyák az első megoldást választotta.

Van még egy utolsó kritikai szempontom is, számomra ez a legfontosabb. *Pro domo sua* álláspont ez: a könyvből kínosan hiányzik a kisebbségi kérdéskör explikációja. Ha történik is utalás erre, az inkább közvetett, és nem eligazító jellegű. Felvetésemre a szegedi könyvbemutatón a szerző elismerte a kritika jogosságát, hovatovább, maga is hangsúlyozta, hogy a könyv híján van ezen említett kérdéskör tárgyalásának. Ugyanakkor kategorikusan kijelentette, hogy ő maga sohasem írja meg a magyar kisebbségekkel foglalkozó könyvet, aminek, érthetően, kevésbé örültem. Továbbra is úgy gondolom, hogy a magyar diaszpóra-lét átfogó értelmezéséhez elengedhetetlen a kisebbségi kérdéskör taglalása, a kisebbségekkel való foglalatatoskodás mindig önértelmezés is a szó legmélyebb értelmében. Igaz, a magyar eszmetörténetben a kisebbségi kérdések értelmezése túlságosan sokszor bizonyult vakfolt-nak, ám mégsem vagyunk megfelelő állásfoglalások nélkül: a Kisebbségben Németh Lászlótól és Illyes Gyula ötágú sábjáig, csak hogy két markáns példát említsek. Ezek nem véletlenszerűek a magyar eszmetörténet szempontjából, sőt. Ráadásul, ha nem bővelkedünk a diaszpóra-lét átgondolási kísérleteiben, akkor az is magyarázatot igényel, hogy mely tényezők hozták létre ezt a fejleményt. E ténynek a feldolgozása azonban szemmel láthatóan, egy másik szerzőre vár.